

ANAYASA MAHKEMESİNİN ABDULKERİM HAMMUD KARARI IŞIĞINDA YAŞAM HAKKINA İLİŞKİN BİR İNCELEME

A REVIEW RELATED TO THE RIGHT TO LIFE IN THE LIGHT OF THE CONSTITUTIONAL COURT'S ABDULKERİM HAMMUD DECISION

Ayşe Betül KAYA*

ÖZ

Yaşama hakkı, insan haklarının temelini oluşturan ve her bireyin yaşamını koruma altına alan temel bir ilkedir. Yaşama hakkı ile insanın fiziksel anlamda maddi varlığı ve bütünlüğü ve devamı güvence altına alınmaktadır. Bu hak, uluslararası insan hakları bildirgelerinde, anayasalarda ve yasalarda güvence altına alınmıştır. Örneğin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 3. maddesinde "Herkesin yaşam hakkına ve özgürlük ve kişi güvenliği hakkına sahip olduğu" belirtilmiştir. Yine Anayasa'nın "Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı" başlıklı 17. maddesinde "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir." düzenlemesi ile yaşam hakkı ulusal düzeyde güvence altına alınmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) de yaşama hakkı dokunulmaz haklar ve diğer hakların sert çekirdeği olarak kabul edilmektedir. Her insanın yaşam hakkına sahip olduğunun kabul edilmesi ve bu hakkın yasal düzenlemelerle güvence altına alınması tek başına yeterli değildir. Yasal düzenlemelerde yer verilen güvencelerin bizzat devlet erki tarafından

* Avukat, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
avaysebetulkaya@gmail.com, ORCID ID: 0009-0006-6056-2429

Ayşe Betül KAYA

uygulanması ve bu uygulamanın hukuka uygunluğunun denetiminin yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda devletin ve devletin organlarının hakkın korunmasını sağlamak yönünden yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu çalışmada yaşam hakkı genel esasları ve devletlerin hakkın korunmasına ilişkin yükümlülükleri ile birlikte Anayasa Mahkemesinin Abdulkerim Hammud kararı ışığında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin yaşam hakkına ilişkin ilkesel yaklaşımı doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Hakkı, Devletin Yükümlülükleri, Sınır Dışı Etme, Gönüllü Geri Dönüş, Gerçek Risk

ABSTRACT

The right to life is a fundamental principle that constitutes the basis of human rights and protects the life of every individual. With the right to life, the physical existence, integrity and continuity of human beings are guaranteed. This right is guaranteed in international human rights declarations, constitutions and laws. For instance, Article 3 of the Universal Declaration of Human Rights states, "Everyone has the right to life, liberty and security of person". Similarly, in Article 17 of the Constitution titled 'Personal inviolability, material and spiritual existence,' it is stated that 'Everyone has the right to life and to protect and develop their material and spiritual existence,' thus securing the right to life at the national level. In the European Convention on Human Rights, the right to life is also regarded as an inviolable right and the core of other rights. The acceptance that every person has the right to life and the legal protection of this right is not sufficient on its own. The guarantees provided in legal regulations must be implemented by the state authority, and the compliance of these implementations with the law must be supervised. In this context, the state and its institutions have obligations to ensure the of this right. This study examines the right to life is addressed together with its general principles and the obligations of states to protect this right, in light of the Constitutional Court's Abdulkerim Hammud decision and in line with the European Court of Human Rights' principled approach to the right to life.

Keywords: Right To Life, State Obligations, Deportation, Voluntary Return, Real Risk

GİRİŞ

İnsan hakları, insanın insan olması vasfıyla doğuştan gelen tabii haklardır. Hukuk düzeni de insan haklarını hukuk düzeninden doğmayan haklar olarak bu şekilde tanımlar. İnsan hakları doğuştan var

olan haklar olduğu için hukuk düzeni tarafından tanınmaya ihtiyaç duymazlar. Hukuk alemi tarafından tanınsa da, tanınmasa da, korunması veya korunmaması onu insan hakkı olmaktan çıkarmaz. Bununla birlikte insan hakları hukuk düzeninden kaynaklanmadığı için hukuki güvencelere sahip değildir (Gözler, 2018: 97-99).

Tartışmasız birincil ve en temel insan hakkı yaşam hakkıdır. Yaşama hakkı asli ve en temel insan hakkı olup, her bireyin doğumuyla var olur. Yaşama hakkının varlığı hukuk düzeninden kaynaklanmaz. Bireyin doğumuyla bu hak zaten hukuk alanında var olur. Hukuk düzeni doğuştan var olan yaşam hakkını hukuki güvenceler ile koruma altına alır.

Hukuk alanında tanınan veya tanınmayan tüm hakların varlığı yaşama hakkının varlığına ve süregelmesine bağlı olup yaşama hakkı diğer tüm hakların asli unsurudur. Kişisel haklar içerisinde en temel olan yaşama hakkı negatif statü hakkı niteliğinde kabul edilir (Gözler, 2017: 111-112). Negatif statü hakları bireyin kamu gücü tarafından aşamayacak ve dokunulamayacak özel alanlarının sınırlarını belirleyen hak ve hürriyetlerdir. Bu haklar devlete müdahale ve gölge etmeme ödevi yükler. Bu haklar genel olarak kişisel haklardan oluşur. İşte kişisel haklar negatif statü hakları niteliğindedir (Gözler, 2017: 111-113).

Bu kapsamda yaşama hakkı çerçevesinde devletin müdahale etmeme ödevi yalnızca öldürülmemeyi değil, aynı zamanda yaşamı sürdürebilme imkanlarının sağlanmasını da kapsar. Devletin yaşamı sürdürebilme imkanlarını sağlama ödevi genel olarak, temel sağlık hizmetlerine erişim, yeterli düzeyde beslenme, barınma ve diğer temel ihtiyaçların karşılanması ve yeterli imkanların sunulması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, devletlerin kişileri haksız yere ölüme mahkum etmeme, işkence veya insanlık dışı muamelelere maruz bırakmama gibi yükümlülükleri de vardır. Devletin bu yükümlülüklerinin hukuka aykırı işlem tesis etmeme şeklinde ortaya çıkması da mümkündür.

Ayşe Betül KAYA

Devlet çeşitli nedenlerle kişiler hakkında kamu gücüne dayanarak hukuki işlemler, eylemler tesis etmektedir. Devletin gerçekleştirdiği eylem ve işlemler idare hukukunda idari işlem ve idari eylem olarak anılmaktadır. Söz konusu işlemler kimi zaman kişilerin hak ve hürriyetlerine müdahale oluşturarak hukuk aleminde sonuç doğurmaktadır. Devlet kamu gücüne dayanarak kamu yararı ve kamu düzeni gerekçesiyle egemenlik yetkisi altında bireyler hakkında işlem tesis edebilir. Burada önemli olan devletin tesis ettiği işlemlerin yasal düzenlemeler çerçevesinde hukuka uygun olmasıdır. Devlet tarafından gerçekleştirilen işlemlerin hukuk düzenine aykırılık göstermesi halinde ise ulusal ve uluslararası düzenlemeler çerçevesinde güvence altına alınan haklara müdahale edilmesi söz konusudur.

Devletin idari işlem yapma yetkisi ile hukuka aykırı işlem tesis etmesi aktif veya pasif şekilde ortaya çıkabilir. Örneğin kamu idaresinin hukuka aykırı şekilde vereceği yıkım kararı neticesinde vatandaşa ait yapının yıkılması olayında devlet aktif bir hareket sergiler. Bir vergi mükellefine düzenlenen ödeme emrinde mükellefin başvurabileceği kanun yollarının yazılmayarak hukuka aykırı ödeme emri düzenlenmiş olması ise pasif hareket sergilenmesine örnektir.

Devletin bu şekilde, idari işlem yapma yetkisini kullanarak, aktif veya pasif hareketler ile hukuka aykırı işlem tesis etmesi hak ve hürriyetlerin ihlal edilmesine neden olur.

Yaşama hakkı da ulusal ve uluslararası hukuk düzeni tarafından mutlak bir hak olarak kabul edilir ancak bazı devletlerde sınırlı koşullar altında yasal süreçlerin tam olarak takip edilmesi ve uygulanması mecburiyetiyle bu hakka müdahale edilmektedir. Yaşam hakkına müdahale kimi zaman yukarıda bahsedilen şekilde aktif bir hareketle örneğin idam cezası şeklinde gerçekleşebileceği gibi kimi zaman pasif bir hareketle de gerçekleşebilir.¹ Devletin yasal düzenlemeler uyarınca sınırlı

¹ Sakarya 1. İdare Mahkemesi, 31.01.2024 Tarih ve E.2023/963, K.2024/138 Sayılı Karar: "...davacının aldığı kırbaç cezası sebebiyle insanlık dışı ya da onur

koşullar altında oluşturduğu müdahaleler ise hukuka aykırılık oluşturmaz. Devletin söz konusu bu müdahalelerinin hukuka uygun olup olmadığı ise yasal düzenlemelerde yer verilen ölçütlere göre belirlenir.

Bu çalışmada, devletin egemenlik yetkisi altında tesis edilen sınır dışı işlemindeki hukuki araştırma ve değerlendirmelerin eksik yapılması neticesinde yaşam hakkının ihlaline neden olunması, söz konusu ihlalin devletin hangi pozitif yükümlülüklerini yerine getirmemesi neticesinde gerçekleştiği Anayasa Mahkemesinin Abdulkerim Hammud kararı ışığında ele alınarak incelenmiştir.

I. YAŞAMA HAKKININ TANIMI

Yaşama hakkı, her bireyin doğuştan sahip olduğu en temel haklardan biridir. Bu hak, bireyin hayatını sürdürme, bedensel bütünlüğünü koruma ve özgürce yaşama hakkını içerir. Ayrıca, devletler tarafından korunması ve güvence altına alınması gereken bir insan hakkıdır. Yaşama hakkı fiziksel saldırılara, işkenceye, kötü muameleye ve diğer benzeri eylemlere karşı korunmalıdır.

Ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerde yaşama hakkına ilişkin ibarelere yer verilmişse de yaşama hakkının tanımına ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştır (Çiftcioğlu, 2012: 137 – 168). Ulusal ve uluslararası belgelerde tanımlanmayan yaşama hakkı, özü itibarıyla doğal hukuk okulunun tanıdığı, ancak pozitif hukukun güvence altına aldığı bir haktır (Gözler, 2017: 214).

---

kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak kişiler kapsamında değerlendirilebileceği açık olduğundan, davalı idarece, davacının aldığı kırbaç cezasının sınır dışı etme işleminin tesis edilmesi sürecinde nazara alınmadığı görüldüğünden, davacının bu iddiasının da (mahkeme kararının ve aldığı kırbaç cezası hükmünün) değerlendirilmek suretiyle bir işlem tesis edilmesi gerekirken, davacı hakkında geri gönderme yasağı kapsamında yeterli bir araştırma ve değerlendirme yapılmaksızın, davacının sınır dışı edilmesi yolunda tesis edilen dava konusu işlemde hukuka uyarlık bulunmamıştır.” Mahkemenin kararında davalı idarenin yeterli araştırma ve değerlendirme yapmayarak pasif hareket sergilemesi nedeniyle tesis edilen sınır dışı işlemi hukuka aykırı görülmüştür.

Ayşe Betül KAYA

İnsan hakları içerisinde ilki olan yaşam hakkı ve bu hakka saygı, diğer tüm hakların gerçekleşebilmesi için vazgeçilmez temeli oluşturmaktadır. Gerçekten insan hakları ya da hak ve hürriyetler, birbirinin "sine qua non", yani "olmazsa olmaz" koşuludur. Bu tespit insan haklarının birbirini tamamladığı fikrine dayanır ve buna "hakların bütünlüğü" ilkesi denir. Bu ilke çerçevesinde devlete düşen yükümlülük, bir bütün olarak hak ve hürriyetlerin işleyişini sağlayacak ortamı hazırlamaktır (Akad vd., 2019: 298). Bu bağlamda, yaşam hakkının varlığı diğer hakların gerçek anlamda kullanılabilmesi için zorunludur. Diğer hakların mevcudiyeti ve bu haklara ilişkin yükümlülük ve taleplerin varlığı ancak yaşama hakkının varlığı ve kabulüne bağlıdır. İnsan hakları içinde ilk ve temel olan yaşam hakkı, kamusal makamlar tarafından öldürülememe ve yaşama yönelik tehlike ve risklere karşı yine kamusal otoriteler tarafından korunma hakkını içerir. Dolayısıyla devlet, yaşam hakkı karşısında hem negatif hem de pozitif yükümlülüklerden sorumludur (Kaboğlu, 2002: 272).

Yaşama hakkının, diğer hakların ve hürriyetlerin varlığı için ön şart olduğu kabul edilmektedir. Zira, yaşama hakkı olmadan diğer hakların kullanılmasının imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle insan hakları ile ilgili temel belgeler olan bütün bildiri ve sözleşmelerde yaşam hakkı güvence altına alınmıştır.²

II. YAŞAMA HAKKINA YER VERİLEN ULUSLARARASI BELGELER

Yaşama hakkı, birçok uluslararası sözleşmede ve insan hakları belgesinde yer alır. Bu hakka atıfta bulunan bazı önemli uluslararası belgeler şu şekildedir:

² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi madde 3, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi madde 6, Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 37, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi madde 4, Afrika İnsan ve Hakların Hakları Şartı madde 4.

A. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948): Beyannamenin 3. maddesinde, her bireyin yaşam, özgürlük ve kişisel güvenlik hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir.

B. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1953): Sözleşmenin 2. maddesinde yaşama hakkı doğrudan düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemeyecektir.

C. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR), (1966): Sözleşmenin 6. maddesinde, herkesin doğuştan gelen yaşama hakkına sahip olduğu ve hiç kimsenin keyfi olarak yaşamından mahrum bırakılmayacağını açıkça ifade eder. Ayrıca, ölüm cezasının sadece en ciddi suçlar için ve adil yargılama garantileri altında uygulanabileceğini belirtir.

D. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR), (1966): Bu sözleşmede yaşama hakkı doğrudan belirtilmemiş olmakla beraber; sağlık, eğitim ve yeterli yaşam standardı gibi yaşamı destekleyen ve yaşama hakkına bağlı ikincil haklara dair geniş taahhütler içermektedir.

E. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW), (1979): Kadınların erkeklerle eşit temel haklara sahip olduğunu ve bu hakların korunması gerektiğini belirtir. Bu sözleşmede yaşama hakkı doğrudan ele alınmamakla beraber kadınların korunması gereken genel hakları arasında dolaylı olarak ele alınır.

F. İşkenceye Karşı Sözleşme (1984): Hiç kimsenin işkence veya diğer zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya maruz bırakılmayacağını düzenleyen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 5. maddesi ve Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 7. maddesi dikkate alınarak bu sözleşme imzalanmıştır. Bu doğrultuda işkencenin önlenmesi, yaşama hakkının varlığını ve gereği

Ayşe Betül KAYA

gibi korunmasına yardımcı olur, çünkü işkence doğrudan fiziksel bütünlüğe ve dolayısıyla yaşam hakkına zarar vermektedir.

G. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989): Sözleşmenin 6. maddesinde taraf devletlerin her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul edeceği ve çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı göstereceği düzenlenmiştir.

Bu sözleşmeler ve diğer insan hakları belgeleri, yaşama hakkının evrensel ve uluslararası anlamda güvence altına alınmasını ve tanınmasını sağlar. Uluslararası belgeler devletlere, bu hakkı koruma ve ihlalleri önleme konusunda yükümlülükler getirir.

III. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ'NDE “YAŞAM HAKKI”

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) yer alan yaşam hakkı, Sözleşme'nin 2. maddesinde düzenlenmiştir. Sözleşmenin 2. maddesi:

“1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.

2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz:

a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması;

b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme;

c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması”

şeklinde düzenlenmiştir.

Yaşam hakkı en temel insan haklarından biri olarak kabul edilir ve herkesin yaşama hakkına saygı gösterilmesini talep eder. Sözleşmede yaşam hakkının yasayla korunacağı düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenleme ile hakkın hukuki güvence altına alınması hedeflenmiştir. Bu madde kapsamında devletler, kasıtlı olarak yaşamı sonlandıracak eylemlerden kaçınmakla yükümlüdür. Ayrıca, devletler hakka son verecek durumlar karşısında etkili önlemler almak ve hakkın varlığını tehdit eden durumları engellemekle sorumludurlar.

Yaşama hakkı mutlak bir hak olarak kabul edilmekle birlikte, AİHS'nin 2. maddesi bazı istisnalar içermektedir. Bunlar arasında; cezanın infazı, mutlak ve zorunlu güç kullanımı, yasadışı şiddete karşı korunma ve savunma, kanuni yakalama ve tutulma hali, isyan veya ayaklanmanın bastırılması durumlarında yaşam hakkının ihlal edilmesi sayılabilir. Ancak bu istisnaların uygulanması çok sıkı şartlara bağlıdır ve her durumda orantınlık, zorunluluk, kaçınılmazlık gibi kriterler dikkate alınır.

Sözleşmenin 15. maddesine göre savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşmede öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir. Bu hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere onay vermez. Sözleşmenin 15. maddesi, “meşru savaş eylemlerinden doğan ölüm olayları” 2. maddede düzenlenen yaşam hakkının istisnası olarak belirlemektedir. Buna göre, sözleşme madde 15/1'deki hükme dayanılarak savaş ya da kamunun yaşamını tehdit eden olağanüstü bir halin ortaya çıkması halinde dokunulmaz haklar olarak belirlenen

Ayşe Betül KAYA

alan dışındaki hak ve özgürlüklerin askıya alınmasına izin vermektedir. Yaşam hakkı da dokunulmaz haklardan olup, söz konusu hükme dayanılarak savaş eylemlerinden doğan ölüm olayları dışında yaşam hakkına dokunulamayacaktır.

Bununla birlikte İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye ek, ölüm cezasının her durumda kaldırılmasına dair Protokol No. 13 1. maddesi ile “*Ölüm cezası kaldırılmıştır.³ Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez.*” düzenlemesi yapılarak ölüm cezasını her durumda kaldırmak üzere adım atılmıştır.

Sözleşmenin getirdiği istisnalar, gerçekten sıkı şartlara tabidir ve herhangi bir güç kullanımı, yalnızca zorunlu olduğu durumlarda ve kullanılan gücün orantılı olması şartıyla mümkündür. Bu, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkeleriyle uyumludur.

Sözleşmenin 2. maddesi, yaşama hakkının korunmasının devletlerin sadece vatandaşlarının canına kastetmekten kaçınmasını değil, devletlerin yaşamı korumak için gerekli önlemleri alması gerektirdiğini de vurgular. Sözleşme ile devletlere yaşama hakkına müdahale etmemek suretiyle negatif yükümlülüklerin yanında pozitif yükümlülükler de yüklemiş olmaktadır.

Yaşama hakkının ihlali söz konusu olduğunda, bireyler veya yakınları, ulusal hukuk yollarını tükettikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilirler. AİHM, söz konusu ihlallerle ilgili olarak devletlere karşı dava açma ve tazminat talep etme imkanı sağlar.

³ Protokol 3 Mayıs 2002 tarihinde, Litvanya'nın Vilnius kentinde imzaya açılmış, 1 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 17 Kasım 2005 tarihli 2005/9684 Karar sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Protokolün onaylanması kararlaştırılmıştır. 2005/9684 İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesine Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına Dair 13 No.lu Protokol'ün Onaylanması Hakkında Karar 13 Aralık 2005 tarihli 26022 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak 13 No.lu Protokol Madde 4 uyarınca Türkiye bakımından 1 Haziran 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. RG, 13 Aralık 2005, Sayı 26022.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvurular, yaşama hakkının ihlal edildiği iddialarının araştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Mahkeme'nin kararları, söz konusu ihlallerle ilgili olarak devletlerin sorumluluğunu ortaya koyar ve gelecekte benzer ihlallerin önlenmesine yönelik emsal oluşturur.

Bu bağlamda, AİHS ve AİHM, Avrupa'da insan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde merkezi ve ortak bir role sahiptir ve yaşama hakkının yanı sıra diğer temel hak ve özgürlüklerin de korunmasına yardımcı olur.

IV. ULUSAL MEVZUAT

Yaşama hakkı, "emniyeti can" adı altında ilk defa 1839 tarihli Tanzimat Fermanıyla tanınmıştır (Gözler, 2018: 460). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yaşama hakkı ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasada yaşama hakkı, temel hak ve özgürlüklerin korunmasıyla ilgili bölümlerde yer alır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda bu hak, 17. maddede " *Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı*" başlığı altında:

"Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz.

Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.

Meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında

Ayşe Betül KAYA

silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme filleri, birinci fıkra hükmü dışındadır.”

şeklinde düzenlenmiştir. Anayasa'nın bu maddesi, herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğunu, dolayısıyla kişinin dokunulmazlığına, maddi ve manevi varlığına kastedilemeyeceğini belirtir.

Maddenin üçüncü fıkrasında ise meşru müdafaa, yakalanma ve tutuklama hali veya ceza infaz kurumlarının kaçışını önleme, durumun gerektirdiği ölçüde ve yetkili merciin emri ile orantılı şekilde silah kullanılması neticesinde ortaya çıkan öldürme halleri maddenin birinci fıkrasının istisnasını oluşturmaktadır. Bu gibi istisnai durumlar dışında, hiçbir suretle ölüme sebebiyet verilemeyeceği madde düzenlemesinden anlaşılmaktadır.

Yaşama hakkı, devletin bireylerin yaşamını korumak için gerekli tedbirleri alması gerektiğini de vurgular. Bu, devletin sadece doğrudan saldırılara karşı koruma sağlamakla yükümlü olmadığını aynı zamanda bireylerin yaşamını tehdit edebilecek durumlar karşısında önleyici tedbirler almak zorunda olduğu anlamına gelir. Örneğin, sağlık hizmetlerine erişim ve çevre koruma gibi alanlarda gerekli düzenlemeleri yapmak ve uygulamak devletin sorumluluğundadır. Anayasa, yaşama hakkının yanı sıra işkence ve kötü muamele yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği gibi diğer temel hak ve özgürlüklerle yaşama hakkını destekleyici düzenlemeler içerir. Bu haklar arasındaki ilişki, bireyin yaşamının sadece fiziksel varlığının korunmasını değil, bireyin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamasını da güvence altına alır. Bu doğrultuda Anayasa'nın "*Devletin temel amaç ve görevleri*" kenar başlıklı 5. maddesi düzenlenmiştir. Madde düzenlemesi:

"Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hür-

riyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."

şeklinde. Maddede Devletin temel amaç ve görevleri arasında kişilerin refah huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sınırlayan engelleri kaldırmak, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları sağlamak gibi yaşama hakkı ile doğrudan bağlantılı hatta korunması ve gelişmesi yaşama hakkının varlığına bağlı yükümlülükler sayılmıştır. Devletin söz konusu amaç ve görevlerini yerine getirmesi öncelikle devlet tarafından yaşam hakkının korunması ve geliştirilmesine bağlıdır.

Bu kapsamda Anayasal düzenlemelerin yanı sıra hakkın korunması amacıyla, kamu otoritesi tarafından çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci kısmının birinci bölümü ile ikinci kısmının birinci bölümünde öldürme fiillerinin cezalandırıldığı, dolayısıyla yaşam hakkının korunduğu maddeler düzenlenmiştir. Türk Ceza Kanunu'nun 76. maddesinde soykırım amaçlı kasten öldürme fiilinin cezası, 77. maddesinde insanlığa karşı suç kapsamında kasten öldürme fiilinin cezası, 95/4 maddesinde işkence neticesinde öldürme fiilini cezası, 81. maddesinde kasten insan öldürme fiilinin cezası; 82. maddesinde kasten insan öldürme fiilinin nitelikli hallerinin cezası, 83. maddesinde, kasten öldürmenin ihmali davranışla işlenmesi fiilinin cezası; 84. maddesinde intihara yönlendirme fiilinin cezası; 85. maddesinde taksirle öldürme fiilinin cezası düzenlenmiştir. Yine özel hukukta yaşam hakkının ihlali nedeniyle, Borçlar Kanunu'na göre, yasadışı veya haksız fiilden dolayı zarar gören kişiler maddi ve manevi zararların tazminini isteyebilmektedir. Maddi tazminata ilişkin düzenlemeler Borç-

Ayşe Betül KAYA

lar Kanunu'nun 41. ila 46. maddeleri arasında; manevi tazminata ilişkin düzenlemeler ise Borçlar Kanunu'nun 47. maddesinde yer almaktadır. Söz konusu düzenlemelerin yanı sıra idare hukuku kapsamında Anayasa'nın 125. maddesi uyarınca "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır." 7. fıkrasında ise "İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür." düzenlemelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda kamu otoritelerinin ve yetkililerin bir fiilinden dolayı zarara uğrayan kişi, idareye karşı tazmin talebinde bulunabilir (Tanrıku, 2006: 51).

V. YAŞAM HAKKI KAPSAMINDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Yaşam hakkının varlık sebebi, bireyi olağan olmayan ölüme karşı korumaktır (Doğru, 2018: 3). Devletin yaşam hakkını korumak üzere yasa yapmak, yasayı uygulamak ve yasalar çerçevesinde hakkı korumak, geliştirmek ve tedbirler almak gibi sorumlulukları bulunmaktadır.

Devletin bu yükümlülükleri doktrinde pozitif ve negatif yükümlülükler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kişinin yaşam hakkı ile maddi ve manevi varlığını koruma hakkı, birbirleriyle sıkı bağlantıları olan, devredilmez ve vazgeçilmez haklardan olup devletin bu konuda pozitif ve negatif yükümlülükleri bulunmaktadır. *Devletin, negatif bir yükümlülük olarak, yetki alanında bulunan bireylerin yaşamına kasıtlı ve hukuka aykırı olarak son vermeme şeklinde negatif yükümlülüğü; bunun yanı sıra, yine yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını gerek kamusal makamların, gerek diğer bireylerin, gerekse kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı koruma şeklinde pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır.*⁴

Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen yaşam hakkı kapsamında, devletin negatif bir yükümlülük olarak yetki alanında bulunan

⁴ Anayasa Mahkemesi, 23.01.2014 Tarih ve B.No.2013/841 Sayılı Sadık Koçak ve diğerleri Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/841> (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

hiçbir bireyin yaşamına kasıtlı ve hukuka aykırı olarak sona erdirmeme yükümlülüğü bulunmaktadır. Devletin “*koruma yükümlülüğünü gereği gibi gerçekleştirilmesine rağmen, devletin sorumluluğunu gerektirebilecek şekilde can kaybının yaşandığı durumlarda Anayasa'nın 17. maddesi, devlete elindeki tüm imkânları kullanarak yaşam hakkını korumak için tesis edilen yasal ve idari düzenlemelerin, yaşamı tehlikede olan kişileri korumak için gereği gibi uygulanmasını ve bu hakka yönelik ihlallerin durdurulup cezalandırılmasını sağlayacak etkili idari ve yargısal tedbirleri alma görevi yüklemektedir. Bu yükümlülük, kamusal olsun veya olmasın, yaşam hakkının tehlikeye girebileceği her türlü faaliyet bakımından geçerlidir.*”⁵

Yaşam hakkının hukuk düzeni tarafından etkin bir şekilde güvence altına alınması gerekmektedir. Yaşam hakkının anayasal güvence altına alınmış olmasının yanı sıra mevzuatta hakkı korumaya yönelik düzenlemelerin varlığı gereklidir. Ancak hakkı güvence altına almaya yönelik yasal düzenlemelerin yapılması tek başına devletin bu yöndeki pozitif yükümlülüğünü yerine getirdiği sonucunu ortaya koymamaktadır. Devletin fertlerin yaşam hakkını korumaya yönelik ihdas ettiği mevzuatı etkin bir şekilde uygulamaya koyması gerekmektedir (Keser, 2022: 416).

VI. ANAYASA MAHKEMESİNİN ABDULKERİM HAMMUD KARARI VE YAŞAM HAKKI DEĞERLENDİRMESİ

Anayasa'da yabancıların ülkeye girişleri, ülkede ikamet etmeleri ve ülkeden çıkarılmalarına ilişkin konularda herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Uluslararası hukukta da kabul edildiği üzere yabancıların durumuna ilişkin husus devletin egemenlik yetkisi kapsamında kalmaktadır. Dolayısıyla devletin yabancıları ülkeye kabul etmekte veya sınır dışı etmekte takdir yetkisinin bulunduğu tartışma-

⁵ Anayasa Mahkemesi, 17.09.2013 Tarih ve B.No.2012/752 Sayılı Serpil Kerimoğlu ve diğerleri Kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/752> (Erişim Tarihi: 16.05.2024)

Ayşe Betül KAYA

sızdır. Ancak anılan işlemlerin Anayasa'da güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklere müdahale oluşturması hâlinde bireysel başvuruya konu edilebilmesi mümkündür.⁶

Yabancıların sınır dışı edilmesi kararlarıyla ilgili bireysel başvurulara Anayasa Mahkemesinin öncelikli rolü, geri gönderilen ülkede maddi varlığın zarar göreceği veya kötü muamele riskinin varlığına ilişkin savunulabilir bir iddianın bulunduğu durumlarda idari ve yargısal makamlar tarafından anılan yasak kapsamındaki usul güvencelerinin sağlanıp sağlanmadığını denetlemekten ibarettir. Anayasa Mahkemesi, usul güvencelerinin sağlanmadığını değerlendirdiğinde ikincillik ilkesi gereği kural olarak yeniden yargılama yapılması amacıyla ihlal kararı verir. Usul güvencelerinin sağlandığı durumlarda ise geri gönderilen ülkede gerçek bir riskin bulunup bulunmadığı ayrıca değerlendirilir. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi, somut olayın özel koşulları altında gerekli gördüğü hâllerde geri gönderilen ülkede gerçek bir riskin bulunup bulunmadığını istisnai olarak ilk elden kendisi de inceleyebilir. Böyle bir durumda Anayasa Mahkemesi, sınır dışı işleminin gerçekleşmesi hâlinde maddi varlığın zarar göreceği veya kötü muamele yasağının maddi boyutunun ihlal edilip edilmeyeceğine ilişkin bir değerlendirme yapabilir.⁷

Anayasa Mahkemesinin 2.5.2023 Tarih ve B.No.2019/24388 Abdulkerim Hammud künyeli kararında yabancı uyruklu başvuruçunun rızası bulunmadığı hâlde gönüllü geri dönüş istek formu imzalatılarak sınır dışı edilmesi sebebiyle yaşam hakkının ihlal edildiği iddiaları ve başvurusu incelenmiştir.

⁶ Anayasa Mahkemesi, 01.03.2017 Tarih ve B.No.2015/3941 Sayılı A.A. ve A.A. [GK] Kararı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

⁷ Anayasa Mahkemesi, 02.05.2023 Tarih ve B.No.2019/24388 Sayılı Abdulkerim Hammud Kararı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

Anayasa Mahkemesi kararında başvuruya konu olayda başvuru, Suriye Arap Cumhuriyeti uyruklu olup geçici koruma statüsüyle⁸ Türkiye'ye gelmiştir. Başvurucu 13/7/2019 tarihinde bir kavga karışmış, kavga sonrası davacı ve şikâyetçi olan taraflar, kollukta alınan beyanları ile şikâyetlerinden karşılıklı olarak vazgeçmiştir. Yaşanan olay sonrası başvuru; aynı gün yabancılar şube müdürlüğüne, akabinde Şanlıurfa İl Göç İdaresi gözetimine teslim edilmiştir. 16/7/2019 tarihinde başvuru hakkında kasten yaralama suçundan işlem yapılması gerekçe gösterilerek 4/4/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 54. maddesinin birinci fıkrasının "kamu düzeni veya güvenliği ya da kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlar" şeklindeki (d) bendi gereğince güvenli üçüncü bir ülkeye sınır dışı edilmesine veya gönüllü olması hâlinde menşe ülkesine çıkışının sağlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca yine aynı tarihte 16/7/2019'da kamu düzeni açısından tehdit oluşturması ve hakkında sınır dışı etme kararı alınması nedeniyle 6458 sayılı Kanun'un 57. maddesi kapsamında altı ay süreyle idari gözetim altına alınmasına karar verilmiştir. Başvurucunun adli yardım talebinde bulunması üzerine 17/7/2019 tarihinde baro başkanlığınca başvuru-cuyu temsil etmek üzere bir avukat görevlendirilmiştir. Görevlendirilen avukat, başvuru ile aynı tarihte görüşme sağlamış ve il göç ida-

⁸ Geçici koruma tedbir niteliğinde bir korumadır. Menşe ülkesinden mecburen ayrılan ve geri dönemeyen ancak acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak ülke sınırlarımıza gelen veya sınırlarımıza geçen yabancılara sağlanan koruma geçici koruma olarak adlandırılmıştır. Geçici koruma talebinde bulunan yabancılar, ülkesinden ayrılmak zorunda bırakılmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen acil ve geçici koruma amacıyla ve kitlesel olarak sınır kapılarımıza gelip koruma talep edenlerdir. Bu noktada önem arz eden husus, kişilerin kitlesel koruma talebinde bulunması ve korumanın geçici olmasıdır. Geçici koruma statüsü aslında ülkemize sığınan Suriye vatandaşlarının durumuna yasal dayanak oluşturmak için düzenlenmiştir. Geçici koruma statüsü kapsamına giren kişilerin Türkiye'de kalışına ilişkin esas usuller 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliğinde düzenlenmiştir (Çelikel ve Gelgel, 2020: 166-167).

Ayşe Betül KAYA

resine verdiği dilekçe ile vekâlet yerine geçmek üzere adli yardım karar örneğini sunarak idari gözetim ve sınır dışı kararlarının birer örneğini talep etmiştir. Aynı avukat 18/7/2019 tarihinde sulh ceza hâkimliği nezdinde idari gözetim kararının kaldırılmasını talep etmiş, ayrıca idare mahkemesi nezdinde sınır dışı etme kararının iptali talebiyle dava açmıştır. Başvurucu 18/7/2019 tarihinde Şanlıurfa İl Göç İdaresince Hatay Geri Gönderme Merkezine gönderilmiş, aynı gün gönüllü geri dönüş istek formuna istinaden başvurusunun Cilvegözü Kara Hudut Kapısı'ndan çıkışı sağlanmıştır.

Türkçe ve Arapça olarak matbu şekilde düzenlenen 18/7/2019 tarihli gönüllü geri dönüş istek formunda; *"Gönüllü geri dönüş talebine istinaden menşe ülkemdeki genel durum ve güvenlik durumu hakkında yetkililer tarafından ayrıntılı olarak bilgilendirildim. Gönüllü geri dönüşle Türkiye Cumhuriyeti'nin bana sağlamış olduğu korumanın sona erdiğini biliyorum. Değerlendirmelerim ardından Suriye Arap Cumhuriyeti'ne gönüllü olarak geri dönme kararımı teyit ediyorum."* ifadeleri ile birlikte başvurusunun imzası bulunmaktadır. Bununla beraber gönüllü geri dönüş istek formunda *"Yukarıda açık kimlik bilgileri yazılı olan yabancı, menşe ülkesi hakkında ayrıntılı olarak bilgilendirildikten sonra gönüllü geri dönüş talebine istinaden bu form doldurularak birlikte imza altına alınmıştır."* ifadelerine yer verilmiş ve form görevli personel ve tercüman tarafından imzalanmıştır. Ancak kurum/kuruluş yetkilisi adına imza atılmamış, neden atılmadığına dair bir şerhe de yer verilmemiştir.

Başvurucu avukatının imzasını içeren 18/7/2019 tarihli ve 23.32 saatli tutanak ile başvurusunun dava sonucu beklenmeden sınır dışı edildiğinin ailesiyle yapılan görüşme sonucu öğrenildiği, durumun teyidi bakımından başvurusunun gözetim altında tutulduğu kapalı spor salonuna gelindiği, görevlilerle yapılan görüşmede sorulan isimde bir kimsenin bulunmadığının ifade edildiği açıklanmıştır. Başvurucu vekili 19/7/2019 tarihinde bireysel başvuruda bulunmuştur.

Başvurucu adına idare mahkemesinde sınır dışı etme kararının iptali talepli açılan davada, bireysel başvuru sonrası önce 18/9/2019 tarihinde yürütmeyi durdurma kararı, akabinde ise 20/11/2019 tarihinde kesin olmak üzere iptal kararı verilmiştir. Mahkemenin iptal kararının gerekçesinde; "*Uyuşmazlıkta; Suriye vatandaşı olan davacının, hakkında sınır dışı kararı verilmesine gerekçe olan "kasten yaralama" suçundan polis merkezine götürüldükten sonra savcılık kararıyla serbest bırakıldığı, olayın karşı tarafında yer alan müşteki/şüphelinin şikayetinden vazgeçtiği, olayda basit tıbbi müdahale ile giderilebilir yaralanmanın mevcut olduğu, ayrıca terör suçu kapsamında davacı hakkında herhangi bir soruşturma/kovuşturmanın da mevcut olmadığı göz önüne alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamaya devam etmesinin kamu düzeni ve güvenliği açısından mahzur oluşturacağına dair başka bir somut tespitin olmadığı, davacının durumunun 6458 sayılı Kanun'un "Sınır Dışı Etme Kararı Alınacaklar" başlıklı 54/1 inci maddesinin (d) bendi kapsamında kalmadığı kanaatine, davacı hakkında tesis edilen işlemde hukuka uyarlık bulunmadığı sonucuna varılmıştır.*" ifadelerine yer verilmiştir.

Başvurucu yerel mahkemede açılan sınır dışı etme kararının iptali davası beklenmeden ve menşe ülkesindeki iç savaş ve karışıklıklar göz önüne alınmaksızın zorla geri dönüş formu imzalatılarak yaşam hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Başvuruya konu olayda Anayasa Mahkemesince yaşam hakkına ilişkin yapılan değerlendirme yaşam hakkı ve kötü muamele yasağı beraber ele alınmış ve her iki hak yönünden de ihlal kararı verilmiştir.

Anayasa Mahkemesinin somut olayda hak ihlaline yönelik gerekçesi şöyledir:

"Başvurucu, Suriye Arap Cumhuriyeti uyruklu olup ailesi ile birlikte geçici koruma statüsüyle Türkiye'de bulunmaktadır. Başvurucunun dahil olduğu bir kavga nedeniyle güvenli üçüncü bir

Ayşe Betül KAYA

ülkeye sınır dışı edilmesine veya gönüllü olması hâlinde menşe ülkesine dönüşünün sağlanmasına, ayrıca idari gözetim altına alınmasına karar verilmiş; başvuru, vekili aracılığıyla sınır dışı etme kararının iptali talebiyle dava açmış ancak dava sonucu beklenmeden gönüllü geri dönüş istek formuna istinaden başvurunun menşe ülkesine çıkışı sağlanmıştır. Başvurucu adına idare mahkemesi nezdinde açılan sınır dışı etme kararının iptali talepli davada, başvuru sınır dışı edildikten sonra 18/9/2019 tarihinde yürütmeyi durdurma kararı, akabinde 20/11/2019 tarihinde kesin olmak suretiyle iptal kararı verilmiştir. Başvurucunun AİHS'in sağladığı korumadan feragat edilebileceği kabul edilse bile gönderen devletin, yabancının gönderildiği ülkede kötü muameleyle karşılaşabilecek maddi ve manevi varlıklarına yönelik risklere karşı korunmaları yönündeki pozitif yükümlülüğü devam eder. Geri gönderilen ülkedeki riskin bir varsayımın ötesinde gerçek bir risk seviyesinde olduğu kabul edildiğinde gönüllü geri dönüş hâlinde bu pozitif yükümlülük, dönüş kararı verilmeden önce başvurunun yeterli düzeyde bilgilendirilip bilgilendirilmediğinin yani bu dönüşün bilinçli olup olmadığının belirlenmesi şeklinde gerçekleştirilmelidir.”

Somut başvuruda yaşam hakkı ve kötü muamele yasağı kapsamında bir ihlal olup olmadığının tespiti için öncelikle geri gönderilen ülkedeki riskin ihtimalin ötesinde gerçek bir risk boyutunda olduğunun kanıtlanması, gerçek bir riskin var olduğunun kabulü hâlinde ise geri dönüşe istekli olduğu savunulan başvurunun dönüş öncesi yeterli düzeyde bilgilendirilip bilgilendirilmediğinin, bu dönüşün bilinçli olup olmadığının belirlenmesi gerekir.

Geçici koruma statüsü ile Türkiye'de bulunan yabancı uyruklu başvurucunun sınır dışı edilmesine ilişkin 16/7/2019 tarihli kararda "Menşe ülkesine sınır dışı edilmesi durumunda, 6458 sayılı Kanun'un 4. maddesi ve 55 inci maddesinin 1 inci fıkrasının (a) bendi kapsamında sakınca bulunduğu tespit edilmiştir." ifadesi yer almaktadır. Bu gerekçe ile "güvenli üçüncü bir ülkeye sınır dışı edilmesine veya gönüllü olması halinde menşei ülkesine çıkışının sağlanmasına" karar verilmiştir. Kararda atıf yapılan 6458 sayılı Kanun'un "Geri gönderme yasası" kenar başlıklı 4. maddesinde bir kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemeyeceği, "Sınır dışı etme kararı alınmayacaklar" kenar başlıklı 55. maddesinin (1) numaralı fıkrasının (a) bendinde ise sınır dışı edileceği ülkede ölüm cezasına, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacağı konusunda ciddi emare bulunan bir kimsenin sınır dışı edilemeyeceği düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere daha önce geçici koruma statüsü verilmiş olan başvurucunun sınır dışı edilmesine ilişkin kararda menşe ülkesine sınır dışı edilmesinde sakınca bulunduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla yetkili makamlarca geri gönderilen ülkedeki riskin bir varsayımın ötesinde gerçek bir risk seviyesinde olduğu kabul edilmiştir.

Geri gönderilen ülkedeki riskin gerçek bir risk seviyesinde olduğu kabul edildiğine göre gönüllü geri dönüş adı altında sınır dışı edilen başvurucunun geri dönüş hakkında yeterli şekilde bilgilendirilip bilgilendirilmediği yani bu dönüşü bilinçli yapıp yapmadığının incelenmesi gerekmektedir. Başvurucu, Türkçe ve Arapça olarak matbu şekilde düzenlenen 18/7/2019 tarihli gönüllü geri dönüş istek formu doğrultusunda sınır dışı edilmiştir. Gönüllü geri dönüş istek formunda başvurucu ile görevli personelin ve tercümanın imzası bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığının Geçici Koruma Kapsamındaki Yaban-

Ayşe Betül KAYA

cıların İşlemlerine İlişkin Usul ve Esaslara İlişkin 2017/10 Sayılı Genelgesi'nde "gönüllü geri dönüş istek formunun" dönüş yapmak isteyen yabancının yanı sıra Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği temsilcisi, temsilcinin bulunmaması durumunda Kızılay yetkilisi, Kızılay yetkilisinin de bulunmaması hâlinde valiliklerce uygun görülen sivil toplum kuruluşu temsilcisi veya valilik insan hakları ve eşitlik kurulu görevlileri tarafından imzalanacağı düzenlenmiştir. Başvuruya konu olayda ise başvurunun imzasını içeren formda kurum/ kuruluş yetkilisi imzası bulunmamaktadır. Bununla birlikte bireysel başvuru formunda başvurunun Türkçe bilmediği veya Arapça dahi olsa okur yazar olmadığı iddia edilmediği gibi form hem Türkçe hem Arapça düzenlenmiş ve formun imza altına alınması sırasında tercüman hazır edilmiştir. Bu yönüyle somut başvuruda başvurunun form içeriğine vâkıf olmadığı gibi bir iddia söz konusu değildir.

Ancak matbu bir şekilde düzenlenmiş olan form "*Gönüllü geri dönüş talebime istinaden menşe ülkemdeki genel durum ve güvenlik durumu hakkında yetkililer tarafından ayrıntılı olarak bilgilendirildim.*" ifadelerini taşımakla birlikte başvurunun Suriye'deki kişisel durumuna ilişkin herhangi bir ayrıntı içermemekte, Türkiye'ye gelişinde geçici koruma altına alınmasını haklı kılan olası riskin artık neden geçerli olmadığını açıklamamaktadır.

Sınır dışı kararı sonrası başvurunun adli yardım talebinde bulunması üzerine 17/7/2019 tarihinde baro başkanlığınca başvuru-cuyu temsil etmek üzere avukat görevlendirilmiş, görevlendirilen avukat aynı tarihte İl Göç İdaresine verdiği dilekçe ile vekâlet yerine geçmek üzere adli yardım karar örneğini sunmuş olmasına rağmen 18/7/2019 tarihli "gönüllü geri dönüş istek formu" imzalanırken başvuru avukatı haberdar edilmemiştir. Geri dönüş formunda da başvurunun vekili adına bir imza bulunmamaktadır.

Başvurucu, sınır dışı kararı sonrası hemen adli yardım talebinde bulunmuş; 17/7/2019 tarihinde görevlendirilen avukat ile görüşmüş

ve avukat tarafından 18/7/2019 tarihinde bir gün sonra idare mahkemesine başvurularak sınır dışı etme kararının iptali talepli dava açılmıştır. Başvuruya konu olayda başvurunun avukatı ile görüşmesinden yalnızca bir gün sonra başvurunun isteği ve talimatı ile açıldığı anlaşılan sınır dışı kararının iptali davası ile aynı gün kendi rızası ve isteği ile ve bilinçli bir şekilde gönüllü olarak geri döndüğünü söylemek için oldukça güçlü kanıtlar bulunması gerekmektedir.

Başvurucunun Anayasa'nın 17. maddesinin güvence altına aldığı haklardan feragat edebileceği varsayılsa dahi başvurunun sınır dışı etme kararında da kabul edilen menşe ülkesindeki, olasılığın ötesinde gerçek bir risk olduğu konusunda yeterli düzeyde bilgilendirilmediği görüldüğü gibi, bir gün önce avukatına sınır dışı işleminin iptali için dava açması talimatını veren başvurunun hayatın olağan akışına aykırı bir biçimde refakatindeki aile üyeleri ile birlikte avukatı veya herhangi bir uluslararası ve ulusal sivil toplum örgütü temsilcisi hazır edilmeksizin imzaladığı İl Göç İdaresince düzenlenen usuli bir işlem den ibaret olacak şekilde matbu şekilde düzenlenen form ile bilinçli şekilde, gönüllü olarak menşe ülkesine döndüğünün söylenemeyeceği açık olup Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan yaşam hakkının ihlal edildiği kabul edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi ihlal kararına ilişkin değerlendirme yaparken öldürülme veya kötü muameleye uğrama riski bulunan ülkeye sınır dışı etme konusunda benimsenen genel ilkeler çerçevesinde inceleme yapmıştır. Bu ilkeler şu şekildedir :⁹

- i. Anayasa'nın 17. maddesinin birinci fıkrasında yaşama hakkının yanında maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme hakkı da güvence altına alınmıştır. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında

⁹ Anayasa Mahkemesi, 01.03.2017 Tarih ve B.No.2015/3941 Sayılı A.A. ve A.A. [GK] Kararı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Ayşe Betül KAYA

ise kimseye “işkence ve eziyet” yapılamayacağı, kimsenin “insan haysiyetiyle bağdaşmayan” cezaya veya muameleye tabi tutulamayacağı hükmüne yer verilmiştir. Maddenin düzenleme şekline de anlaşılacağı üzere birinci fıkrada genel olarak güvence altına alınan bireyin maddi ve manevi varlığı, üçüncü fıkrada kötü muamelelere karşı özel olarak korunmuştur. Anayasa’nın 15. maddesinde de maddi ve manevi varlığın bütünlüğüne dokunulamayacağı belirtilmiştir.

ii. Anayasa’nın 5. maddesinde “insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” devletin temel amaç ve görevleri arasında sayılmıştır. Anayasa’nın 17. ve 5. maddeleri birlikte değerlendirildiğinde devletin bireyin yaşama hakkını koruma (pozitif) yükümlülüğünün de bulunduğu anlaşılmaktadır.

iii. Anayasa’nın 17. maddesi, Anayasa’nın 5. maddesi ile Anayasa’nın temel hak ve hürriyetlerin yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceğine ilişkin 16. maddesi beraber değerlendirildiğinde devlete, egemenlik yetkisi alanında olup gönderildikleri ülkede kötü muameleye maruz kalabilecek yabancıların maddi ve manevi varlıklarına yönelik risklere karşı korunmaları yönünde pozitif yükümlülük de yüklenmektedir. Nitekim Anayasa’nın 17. maddesinde devlete getirilen kötü muamelede bulunmama (negatif) yükümlülüğünün herhangi bir istisnasına yer verilmemiş, temel hak ve özgürlüklerin savaş, seferberlik hâllerinde veya olağanüstü hâllerde kullanılmasının durdurulmasına imkân veren Anayasa’nın 15. maddesinde de maddi ve manevi varlığın bütünlüğüne dokunulamayacağı belirtilmiştir.

iv. Anılan pozitif yükümlülük kapsamında sınır dışı edilecek kişiye ülkesinde karşılaşılabileceği risklere karşı gerçek anlamda bir koruma sağlanabilmesi için bu kişiye sınır dışı kararına

karşı etkili bir karşı çıkma imkânı tanınması gerekir. Aksi hâlde sınır dışı edildiğinde kötü muameleye maruz kalma riski altında olduğunu iddia eden ve bu iddiasını delillendirme konusunda devlete göre daha zayıf konumda bulunan ve yeterli imkanları bulunmayan yabancıya gerçek anlamda bir koruma sağlanabildiğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu çerçevede sınır dışı etme işlemi sonucunda yabancının gönderileceği ülkede maddi varlığının zarar göreceği veya kötü muamele yasağının ihlal edileceğine ilişkin iddianın savunulabilir, makul şüphe uyandıran ve belirli bir ciddiyet seviyesinde olması gerekmektedir. Ayrıca varsa söz konusu iddiayı destekleyen bilgi ve belgelerin sunulması durumunda idari ve yargısal makamlar tarafından söz konusu ülkede gerçek bir ihlal riskinin bulunup bulunmadığı ayrıntılı şekilde araştırılmalıdır. Anılan usul güvencelerinin bir gereği olarak idari makamlar tarafından alınan sınır dışı kararlarının bağımsız bir yargı organı tarafından denetlenmesi, bu denetim süresince sınır dışı kararlarının icra edilmemesi ve yargılama sürecine tarafların etkili katılımının sağlanması gerekir.

v. Sınır dışı etme kararının uygulanması hâlinde maddi varlığın zarar göreceği veya kötü muamele yasağının ihlal edileceğine karar verebilmek için geri gönderilen ülkedeki riskin varlığının bir varsayımın dışında gerçek bir risk seviyesinde olduğunun ispatlanması gerekir. Bu konudaki ispat külfeti iddianın niteliğine göre kamu makamlarına başvurucaya ayrı ayrı veya birlikte ait olabilir.

vii. Gerçek riskin var olup olmadığına ilişkin maddi olguların bulunup bulunmadığı araştırılırken kural olarak sınır dışı kararının verildiği tarihteki şartlar dikkate alınmalıdır. Ancak yapılacak değerlendirmenin sonucunu doğrudan etkileyecek

Ayşe Betül KAYA

önemli gelişmeler ve değişiklikler olması hâlinde yeni durum göz önünde tutularak değerlendirme yapılmalıdır.

Anayasa Mahkemesince yabancıların sınır dışı edilmesi halinde maddi varlıklarının zarar göreceği yahut kötü muameleye uğrayacağına ilişkin yapılan değerlendirmede esas alınan ilkeler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ve ulusal mevzuat hükümleri ışığında şekillenmiştir.

VII. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNİN YABANCILARIN SINIR DIŞI EDİLMESİ SONUCUNDA YAŞAM HAKKI İHLALLERİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMI

Anayasa Mahkemesinin ihlal kararına ilişkin değerlendirme yaparken benimsemiş olduğu genel ilkeler, tartışmasız AİHM'nin sınır dışı konulu başvurularındaki yaklaşımı etkisinde belirlenmiştir. AİHM'nin yaşam hakkı kapsamında, ihlal iddiaları ile yabancıların sınır dışı edilmesine ilişkin ele alınan uyumsuzluklarda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Yaşam hakkı" kenar başlıklı 2. maddesi ile Sözleşme'nin "İşkence yasağı" kenar başlıklı 3. maddesi ve Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 28/7/1951 tarihli Cenevre Sözleşme'nin 33. maddesi birlikte değerlendirilmektedir. Cenevre Sözleşmesi'nin 33. maddesi şu şekildedir:

"1. Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade ("refouler") etmeyecektir.

2. Bununla beraber, bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle

ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkum olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, işbu hükümden yararlanmayı talep edemez.”

Bu doğrultuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yabancılar hakkında sınır dışı kararının uygulanması hâlinde yaşam hakkı ile işkence ve kötü muamele yasağının ihlal edileceğine ilişkin başvurularla ilgili ilkesel yaklaşımı özetle şöyledir: ¹⁰

“AİHM’e göre yabancıların ülkeye girişleri, ülkede ikamet edişleri ve ülkeden çıkarılmalarına ilişkin konular doğrudan o ülkenin ulusal egemenlik yetkisine ilişkin olup Sözleşme’nin 6. maddesinin koruma alanı dışında kalmaktadır. Bir başka deyişle bu tür konularda alınan kararların medeni hak ve yükümlülüklerle ilgisi bulunmamaktadır.

Bununla birlikte bir yabancının sınır dışı edilmesi hâlinde işkence ve kötü muameleye maruz kalacağına dair ciddi emareler bulunması durumunda taraf devletin Sözleşme kapsamında sorumluluğu ortaya çıkmaktadır. Sözleşme, işkence ve kötü muameleye maruz kalma riski bulunan ülkeye sınır dışı etmeme yükümlülüğünü içermektedir.

AİHM, Sözleşme’nin 2. (yaşam hakkı) ve 3. maddelerinin (işkence ve kötü muamele yasağı) birlikte ihlal edildiğine ilişkin

¹⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 10.05.2016 Tarih ve B.No.49867/08 Sayılı Babajanov/Türkiye Kararı, çev. T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016.

Ayşe Betül KAYA

şikâyetlerde işkence ve kötü muamele yasağının mutlak şekilde yasaklandığı gerçeğinden hareketle başvuruları 3. maddeyle sınırlı olarak incelemektedir. Bu kural geri gönderilen ülkede idam cezası uygulanacağı gibi doğrudan yaşam hakkının konusunu oluşturan şikâyetler bakımından geçerli değildir.

AİHM, işkence ve kötü muamele riski bulunan ülkeye sınır dışı etmeme yükümlülüğünün kamu düzeni veya kamu güvenliği bakımından risk oluşturanlar bakımından da geçerli olduğunun ve hatta uluslararası terörizm tehlikesinin bulunduğu hâllerde bile bu yükümlülüğe bir istisna getirilemeyeceğinin altını çizmektedir.

AİHM, geri gönderilen ülkede işkence ve kötü muamele riskinin varlığını haklı gösteren önemli gerekçelerin bulunması hâlinde bu iddiaların kapsamlı ve titiz (etkili) bir şekilde incelenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

AİHM, söz konusu incelemenin etkililiğinden bahsedebilmek için sınır dışı kararı uygulanmadan önce ilgili kişiye bağımsız bir mercie başvuruda bulunma imkânı sunulması ve inceleme sonuçlanıncaya kadar sınır dışı kararının uygulamasının kendiliğinden (otomatik olarak) durdurulmasının önemine vurgu yapmaktadır.

AİHM'e göre Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlaline karar verilebilmesi için işkence ve kötü muamele iddiasının bir olasılığın ötesinde gerçek bir risk düzeyine ulaşması gerekmektedir. Söz

konusu riskin ciddiliği incelenirken geri gönderilecek ülkeyle ilgili koşullar taraf devletçe resen araştırılmalıdır. Bu araştırma yapılırken bağımsız insan hakları örgütlerinin ve hükûmetlerin hazırladığı ülke raporlarından yararlanılması mümkündür.

AIHM'e göre başvuruçuların kişisel durumlarına ve geri gönderilecekleri ülkede karşılaşacakları risklere ilişkin iddialarını ayrıntılı şekilde açıklama ve (varsa) iddialarını destekleyen belgeleri sunma yükümlülükleri bulunmaktadır. Bir başka deyişle başvuruçuların kişisel durumlarına ilişkin iddialarını ispat külfeti kendilerine aittir."

SONUÇ

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesinin Abdulkerim Hammud kararını AYM ve AIHM'in yaklaşımları çerçevesinde ele alacak olursak; AIHM'nin yaşama hakkı ve kötü muamele yasağı kapsamında ilkesel yaklaşımına göre o devlette bulunan yabancı kişinin vatandaşı olmadığı ülkeden sınır dışı edilmeme gibi bir hakkı bulunmamaktadır. Mahkemenin yaklaşımı sözleşmeye taraf olan devletlerin, yabancı kişinin sözleşmeye taraf olmayan bir devlete sınır dışı edilmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek olumsuz netice ve mağduriyetlerden sorumluluğu doğacağı şeklindedir (Korff, 2006:80). AIHM'nin yaklaşımına göre sınır dışına muhatap olacak kişinin maddi varlığının zarara uğrayacağı yahut kötü muameleye maruz kalacağı hususunun kesin olması aranmamış bu hususta ciddi emarelerin bulunması yeterli görülmüştür. Ancak her ne kadar Mahkeme yaklaşımında tehlike bakımından kesinlik aramayıp ciddi emare bir diğer deyişle ciddi bir belirtiyi yeterli görmüşse de kişinin maruz kalacağı tehlike yahut riskin bir olasılığın ötesinde gerçek bir risk düzeyine ulaşmasını bir kriter

Ayşe Betül KAYA

olarak belirlemiştir. Bu kriterin ispatında da başvuruculara karşılaşacakları risklere ilişkin iddialarını ayrıntılı şekilde açıklama ve varsa iddialarını destekleyen belgeleri sunma yükümlülüğü getirilerek ispat külfeti başvurucunun üzerinde bırakılmıştır.

Anayasa Mahkemesinin Abdulkerim Hammud Kararında da, Mahkeme AİHM'nin sınır dışı konusundaki yaklaşımına benzer şekilde başvurucunun menşe ülkesine geri dönüşü halinde gerçek bir risk ile karşı karşıya kalıp kalmayacağını söz konusu riskin geri dönüş zamanında mevcut olup olmadığı şeklinde değerlendirme yapılmıştır. AYM AİHM'den farklı olarak bu konudaki ispat külfetinin iddianın niteliğine göre kamu makamlarına ve/veya başvurucuya ait olabileceğini belirtmektedir.¹¹

AİHM'nin ilkesel yaklaşımına göre sözleşmeye taraf devletin pozitif yükümlülüğü, yabancı kişinin, maddi varlığının zarar görme yahut işkence ve kötü muameleye maruz kalma riski bulunan ülkeye sınır dışı etmeme yükümlülüğü şeklinde tezahür etmektedir.

Yine Anayasa Mahkemesinin kararında AİHM'nin yaklaşımına benzer şekilde yabancı kişinin devletin Sözleşme'nin sağladığı korumadan feragat edilebileceği kabul edilse dahi devletin gönderildikleri ülkede kötü muameleye maruz kalabilecek yabancıların maddi ve manevi varlıklarına yönelik risklere karşı korunmaları yönündeki pozitif yükümlülüğü devam eder. Geri gönderilen ülkedeki riskin bir olasılığın ötesinde gerçek bir risk seviyesinde olduğu kabul edildiğinde, gönüllü geri dönüş hâlinde bu pozitif yükümlülük, dönüş kararı öncesi başvurucunun yeterli düzeyde bilgilendirilip bilgilendirilmediğinin yani bu dönüşün bilinçli olup olmadığının belirlenmesi şeklinde ortaya çıkacağı belirtilmiştir.

¹¹ Anayasa Mahkemesi, 29.09.2022 Tarih ve B.No.2021/47168 Sayılı Hooman Hosseinpour [GK] Kararı.

Son olarak bu çalışmanın giriş bölümünde, devletin yaşam hakkına müdahalesinin devlet tarafından gerçekleştirilen işlemler neticesinde ortaya çıkabildiği, devletin tesis ettiği işlemlerin yasal düzenlemelere aykırılık oluşturması sonucunda ise kişilerin hak ve hürriyetlerinin ihlal edildiği belirtilmişti. Söz konusu ihlaller kimi zaman aktif bir hareket neticesinde kimi zaman ise pasif bir hareket neticesinde gerçekleşmektedir.

Anayasa Mahkemesince yapılan incelemede de başvurucuya imzalatılan formun kurum/kuruluş yetkilisi bulunmaksızın imzalatılması, kurum/kuruluş yetkilisi tarafından neden imza atılmadığına dair bir şerhe yer verilmemesi, başvurucu hakkında dönüş kararı verilmeden önce başvurucunun yeterli düzeyde bilgilendirilmemesi, düzenlenmiş olan gönüllü geri dönüş formunun başvurucunun geri gönderildiği menşei ülkesindeki kişisel durumuna ilişkin herhangi bir ayrıntı içermemesi, başvurucunun Türkiye'ye gelişinde geçici koruma altına alınmasını haklı kılan olası riskin artık neden geçerli olmadığına dair formda idare tarafından bir bilgiye yer verilmemiş olması, idarenin pasif hareketle ihlale sebebiyet verdiğini göstermektedir.

AİHM kararlarında yer verilen: "AİHS'nin 2. ve 3. maddelerinde korunan hakların mutlak niteliği ve sığınmacıların genellikle karşılaştıkları hassas durum ele alındığında geri gönderilmesi hâlinde sığınmacının söz konusu maddelere aykırı muameleye uğrama riskiyle karşılaşabileceğini gösteren unsurlardan haberdar olan kamu makamları, anılan Sözleşme maddelerinden doğan yükümlülükler uyarınca söz konusu riskin analizini kendiliğinden yapmalıdır." şeklindeki yaklaşımdan da bu husus anlaşılmaktadır.¹²

Burada esasında idare pozitif yükümlülüğü kapsamında gerçekleştirilmesi gereken sorumluluklarını gerçekleştirilmeyip hareketsiz

¹² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 23.03.2016 Tarih ve B.No.43611/11 Sayılı *F.G./İsveç* [BD] Kararı, Çev. T.C. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2021.

Ayşe Betül KAYA

kalmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmaya konu bireysel başvuruda, idarenin usuli eksikliklere rağmen başvurucuyu menşei ülkesine geri göndermiş olması ise aktif hareket gerçekleştirerek hak ihlaline sebebiyet verildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akad, M., Vural Dinçkol, B. ve Bulut, N. (2019). Genel Kamu Hukuku. İstanbul: Der Yayınları.
- Çelikel, A. ve Gelgel, G. (2020). Yabancılar Hukuku. (25. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Çiftçioğlu, C. (2012). Yaşama Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. S.103, 137 – 168.
- Doğru, O. (Temmuz 2018). Yaşama Hakkı. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi- 5.
- Gözler, K. (2012). Hukuka Giriş. (9. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2017). Anayasa Hukukunun Genel Esasları. (9.Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2018). İnsan Hakları Hukuku. (2.Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kaboğlu, Ö. İ. (2002). Özgürlükler Hukuku. (6. Bası). Ankara: İmge Kitabevi.
- Keser, H. (2022). Bireysel Başvuru İçtihatlarında Yaşam Hakkının Usuli Boyutu: Etkili Soruşturma Yükümlülüğü. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 12(2), 411-437.
- Korff, D. (2006).Yaşam Hakkı: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap (Çev. Özgür

Heval Çınar ve Abdulcelil Kaya). Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları. No. 8. Belçika: Avrupa Konseyi.

Tanrıkulu, M. S. (2006). İHAM Kararlarında ve Türk Hukukunda Yaşam Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. 19(66), 51-93.

Yağan, M. (2022). *İdari İşlem Olarak Sınır Dışı Etme Kararları* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Anayasa Mahkemesi (2024). Bireysel Başvuru Seçme Kararlar 2023/1, Ankara: Anayasa Mahkemesi Başkanlığı.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/bireysel-basvuru-el-kitapları/> (Erişim Tarihi: 23.03.2024).

T.C. Adalet Bakanlığı (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Bülten. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (2021). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur, (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/aihs/>

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>

YARGI KARARLARI

Anayasa Mahkemesi, 01.03.2017 Tarih ve B.No.2015/3941 Sayılı A.A. ve A.A. [GK] Kararı.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/3941?BasvuruAdi=A.A.+ve+A.A>, (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Anayasa Mahkemesi, 02.05.2023 Tarih ve B.No.2019/24388 Sayılı Abdulkerim Hammud Kararı.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/24388> (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

Anayasa Mahkemesi, 29.09.2022 Tarih ve B.No.2021/47168 Sayılı Hooman Hosseinpour [GK] Kararı.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/47168> (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Ayşe Betül KAYA

Anayasa Mahkemesi, 23.01.2014 Tarih ve B.No.2013/841 Sayılı Sadık Koçak ve diğerleri Kararı.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/841>
(Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Anayasa Mahkemesi, 17.09.2013 Tarih ve B.No.2012/752 Sayılı Serpil Kerimoğlu ve diğerleri Kararı.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/752/>
(Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 10.05.2016 Tarih ve B.No.49867/08 Sayılı Babajanov/Türkiye Kararı. çev. T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 23.03.2016 Tarih ve B.No.43611/11 Sayılı *F.G./İsveç* [BD] Kararı. coe.int, (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Sakarya 1. İdare Mahkemesi, 31.01.2024 Tarih ve E.2023/963, K.2024/138 Sayılı Karar.